

Богдан Степанович Кришук,

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник наукового відділу
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ПРОСВІТЯН У 1906–1923 РР.: ЗМІСТ І ФОРМИ

У статті розкрито сутність змісту та форм національного виховання у діяльності подільських «Просвіт» у 1906–1923 рр. Визначено сутність понять «національне виховання», «національна свідомість» на основі аналізу праць науковців та державних нормативно-правових документів. Встановлено, що шляхами втілення у практику роботи основних завдань та мети товариства «Просвіта» стали форми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності, а саме: театральні вистави, діяльність хорів, лекції, бесіди, виступи, вечірки, гуляння, танці, поширення українських книжок, газет, журналів, проведення релігійних свят.

Ключові слова: національне виховання, товариство «Просвіта», Поділля, зміст і форми національного виховання, духовність, ментальність, традиції та звичаї, культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історико-педагогічні дослідження дають змогу розкрити факти, явища, тенденції та закономірності еволюціонування системи національної освіти. Із здобуттям Україною незалежності з'явилася можливість дослідження історико-педагогічних процесів і явищ незаангажовано, об'єктивно, що сприяє реальному відтворенню розвитку освіти та культури в Україні початку ХХ століття. На думку відомої дослідниці в галузі історії педагогіки О. Сухомлинської, «до актуальних проблем історико-педагогічного знання сьогодні відносять генезу ідей про національну школу, національне виховання, громадянське й патріотичне виховання, дитячий та молодіжний рух, духовність та ментальність дитини тощо. Перелічена історико-педагогічна проблематика є конче потрібною для

більш повного, глибокого розуміння сьогоденних освітньо-виховних проблем, для формування світоглядних структур усього загалу» [34, с.18].

Товариства «Просвіта» на Поділлі активно працювали над формуванням національної свідомості місцевого населення, підняттям його культурного рівня, прагнули сформувати своєрідний ідеал українця, якому були властиві висока моральність, духовність, національна свідомість, високий рівень культурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні педагоги, психологи, громадські та державні діячі присвячують свої праці питанням організації процесу виховання. Сучасний дослідник О. Коновець у праці «Український ідеал» [18] звернув увагу на ідеали, традиції та сучасні реалії українського просвітництва, описав діяльність «Просвіти», її провідних діячів у культурно-національному відродженні української нації, поширенні знань серед населення України, формування у громадян національної свідомості, ідентичності українців. Ґрунтовним є монографічне дослідження Н. Опанасенко «Виховний ідеал українських діячів «Просвіт» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [27], в якому на основі вивчення та аналізу архівних джерел, історико-педагогічних публікацій висвітлено творчу спадщину діячів українських „Просвіт”, проаналізовано діяльність цих організацій у справі національного шкільництва, в якій знаходив вираження виховний ідеал українських просвітян. Таким чином, розкриття виховного аспекту в діяльності товариства «Просвіта» є актуальною науковою проблемою і потребує подальшого вивчення.

Сьогодні про важливість формування національно свідомої особистості, громадянина та патріота своєї держави йдеться у таких державних документах як Закон України «Про освіту» [17], Концепція національного виховання [20], Концепція позашкільної освіти й виховання [21], Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [19] та ін. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») серед

основних принципів реалізації програми особливу увагу акцентовано на національній спрямованості освіти, що «полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу» [10]. Таким чином, аналіз та узагальнення історико-педагогічної спадщини просвітян Поділля щодо національного виховання на сьогодні є актуальною науковою проблемою.

Сучасні науковці-дослідники, державні нормативно-правові документи окреслюють сутність національного виховання, його основні завдання, шляхи та форми реалізації. Так, під поняттям «національне виховання» в розумінні формування й самовиховання особистості О. Сухомлинська розглядає передусім етнізацію виховного процесу, тобто залучення дитини до глибинних пластів національної культури й духовності з висуненням на чільне місце природного середовища (в широкому розумінні цього поняття) для соціального розвитку й формування дитини. Провідну роль у процесі національного виховання посідають ідеї патріотичного та громадянського виховання [34, с. 10]. У сучасній педагогіці формування національної свідомості та самосвідомості розглядається крізь призму виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності) [36, с. 256–257].

Метою статті є розкриття змісту та форм національного виховання в діяльності подільських просвітян у 1906-1923 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, національне виховання в діяльності товариства «Просвіта» полягало у становленні в населення Поділля певної системи поглядів, ідеалів, ідей, переконань із метою формування національної свідомості, ціннісних орієнтацій, утвердження національних традицій і звичаїв українського народу, його духовної культури, ментальності, виховання любові до української землі, мови, культури, відмови

від почуття національної меншовартості, утвердження принципів загальнолюдської моралі, формування національної свідомої інтелігенції, здатної розвивати українську культуру та освіту, всебічний і гармонійний розвиток особистості, що сприяє утвердженню національної гідності подолян.

Національна свідомість нами розглядається як сукупність поглядів, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій, норм поведінки, ідеалів, які характерні для певного етносу. Національна свідомість проявляється в усвідомленні своєї приналежності до українського народу, повазі до своєї культури та історії, патріотичних почуттях, у відстоюванні норм та цінностей поведінки представника української нації, національної української ідеї. Національна свідомість характеризується наявністю знань про минуле, сучасне і майбутнє розвитку своєї держави, глибоке усвідомлення своєї приналежності до української нації, наявність почуття причетності до долі свого народу, своєї країни, почуття національної гордості, формування національних інтересів.

В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси та самобутність українського народу. У Концепції національного виховання під поняттям «національне виховання» розуміється створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь [20, с. 1]. Таким чином, питання національного виховання є важливою педагогічною проблемою, одним із шляхів розв'язання якої є історико-педагогічний аналіз розвитку освіти та виховання у діяльності просвітян у 1906-1923 рр.

Відомий український педагог Г. Васькович наголошував, що питання освіти в Україні не можна розглядати окремо від політичних, економічних та загальнокультурних подій і процесів, що відбувалися в Російській імперії в перші десятиліття ХХ ст. «Особливо важливим є знання офіційної політики російського уряду супроти українського народу та його національних потреб, бо ця політика завдала надзвичайно великої шкоди Україні в кожному

відношенні, а зокрема, в ділянці освіти», – зазначав педагог [2, с. 11]. Це ж стосується процесів формування національної свідомості в українського населення.

Узагальнення результатів дослідження показало, що питання, пов'язані з формуванням виховного ідеалу, національним вихованням, є важливою науковою проблемою, яка цікавила педагогів, громадських та державних діячів минулого. Однак і сьогодні ця проблема не втратила своєї актуальності, зокрема й питання визначення змісту та форм національного виховання, які значною мірою розкриваються у педагогічній та культурно-просвітницькій діяльності товариства «Просвіта» Поділля на початку ХХ ст.

Сьогодні педагоги, психологи, громадські та державні діячі присвячують чимало праць питанням організації процесу виховання. Ця проблематика стосується й виховного ідеалу як однієї із головних дефініцій педагогічної науки загалом та теорії виховання зокрема. У цьому контексті слід звернути увагу на працю Г. Ващенка «Виховний ідеал», в якій автором розкрито ключові аспекти виховного ідеалу в різні історичні періоди: християнський, загальноєвропейський, націонал-соціалістичний, більшовицький, традиційний український ідеал людини, ідеал людини у творах українських письменників нового часу [3, с. 101]. Ключовими складовими українського виховного ідеалу Г. Ващенко вважав збереження та пошану традицій, звичаїв свого народу, наслідування народних ідеалів, моральність та ін.

Установлено, що виховний процес займав важливу роль у діяльності будь-якої освітньої установи. Члени товариства «Просвіта» на Поділлі, які проводили значну педагогічну та культурно-просвітницьку роботу на початку ХХ ст., сформували освітні, виховні орієнтири, напрями діяльності, через які реалізовувались завдання товариства. Виховний ідеал діячів «Просвіти» Поділля – це багатогранне явище, що має свої індивідуальні, специфічні риси, які запроваджувались у педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність. Зокрема, для просвітян Подільської губернії характерним є акцентування уваги на формуванні любові до рідного краю, рідної мови, традицій та звичаїв

українського народу, формування ментальності українця, підняття його культурного, духовного розвитку, формування національної свідомості, патріотичних почуттів.

Відомий український діяч початку ХХ ст. С. Петлюра вважав, що товариства «Просвіта» в Україні повинні бути національними осередками не тільки в університетах та інших вищих школах, де вчилися переважно діти української буржуазії, а більше всього нанизу – в народних школах [28].

У цілому, націонал-демократична спрямованість діяльності була характерною для членів Подільської «Просвіти». Так, член ради Подільської «Просвіти» Н. Григорієв виокремлював у товаристві групу осіб, які обстоювали самостійність України (Н. Григорієв, Л. Єзерницький, В. Сочинський, В. Приходько, Е. Ковальков) [23, с. 120]. Загалом діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі сприяла реалізації ідей національного пробудження з боку провідних діячів товариства, мала вплив на національне виховання своїх членів, підготувала ціле покоління національно свідомих українців [4, с. 146–147]. І дійсно, результати національно орієнтованої діяльності товариства «Просвіта» мали свої важливі наслідки, навіть незважаючи на жорсткий супротив радянських партійних діячів національному руху на теренах Поділля після встановлення радянської влади у 20-х рр. ХХ ст.

Мету і значення національної роботи, яку проводили подільські просвітяни, можна проілюструвати на основі аналізу замітки в газеті «Світова Зірниця» (1907 р.), в якій вказувалося на важливості національної спрямованості в діяльності товариства «Просвіта», котре прагнуло не лише дати освіту, а й виховати національно свідому особистість: любити рідну землю, мову, українську пісню, народний подільський одяг тощо [33, с. 7–8].

Шляхами втілення у практику роботи основних завдань та мети товариства «Просвіта» стали форми його педагогічної та культурно-просвітницької діяльності. Дослідниця Закарпатської «Просвіти» періоду 1920–1939 рр. О. Яцина виділяє такі основні форми її роботи в Західній Україні: філії, читальні, бібліотеки, музеї, товариства тверезості, опіки над

сиротами, курси з ліквідації неграмотності, гуртки (драматичні, хорові, пожежників), спортивні секції [38]. Дещо схожі й форми діяльності подільського товариства «Просвіта» на початку ХХ ст., що були зумовлені суспільно-політичною та культурно-освітньою ситуацією, в якій перебувала тогочасна Подільська губернія. На переконання сучасної дослідниці О. Малюти, форми роботи «Просвіти» півавстрійської та підросійської України (а, водночас, форми піднесення національної свідомості) були типовими. У Східному регіоні протягом 1905–1914 рр. перевага надавалась культурницькій праці, у Західному – крім того, економічній діяльності та участі у політичному житті. «Просвіта» залишалась чи не єдиним товариством, яке займалось піднесенням національної свідомості. Аналіз діяльності товариства «Просвіта» дозволив О. Малюті виокремити у його роботі щодо формування національної свідомості такі напрями: а) розвиток рідної мови, освіти, культури; б) пробудження історичної пам'яті українського народу; в) піднесення економічного добробуту; г) участь у політичному житті [23, с. 86–87].

Національне виховання в діяльності подільських «Просвіт» мало цілком реальні форми вираження та змістове наповнення. У процесі організації вистав і концертів молодь уперше зустрічалася зі свідомими українцями, відвідувала «Просвіту», записувалася до бібліотеки-читальні – таким чином у неї відбувалося формування основ національної свідомості. З іншого боку, вистави та концерти, які влаштовувала «Просвіта», з читанням рефератів, проведенням лекцій, бесід на національну тематику, пробуджували національну думку широких верств населення, популяризували серед них «Просвіту» та впевнено збільшували кількість національно свідомих людей. Цю роль успішно виконували і так звані «гулянки», під час яких проводилися різні заходи. Такі ж гулянки влаштовували й інші Кам'янець-Подільські товариства, але «Просвіта» додавала до цього ще деякі риси суто національного характеру: часто виступав український хор, бандурист чи лірник, влаштовувалися конкурси на кращий український одяг, українські ярмарки та на кожному гулянні неодмінно продавали українські книжки [30, с. 128].

Основоположними документами в діяльності «Просвіт» були статuti, аналіз яких засвідчив відображення в них як освітніх цілей, так і виховних завдань, які ставило перед собою товариство. У першому Статуті Подільського українського товариства «Просвіта» (1906 р.) задля досягнення мети діяльності необхідно було організувати читання рефератів і бесіди про актуальні питання, що стосувалися України; піклуватися про збирання та зберігання рідної пісні й музики, а також вивчення фольклору місцевого населення; створювати музеї для зберігання речей, які мають відношення до історії, етнографії, шкільної справи й природних ознак краю тощо [32, с. 1–2]. Національна складова також була присутня у статутних документах товариств «Просвіта» періоду Української революції, які засновувалися «для культурно-просвітнього розвитку і поширення громадської і національної свідомости серед української людности» [7, арк. 43]. Так, у статуті Женишківського українського товариства «Просвіта» Летичівського повіту зазначено мету товариства таким чином: «...Товариство «Просвіта» засновується для розвитку і поширення громадської та національної свідомости серед української людности і для того, щоб допомогти просвітньому розвитку своїх членів, дати їх добру науку, користну розвагу й допомогти здобути всі громадські і національні права і кращу долю» [6, арк. 5]. Таким чином, аналіз статутів товариства «Просвіта» періоду 1906-1917 рр. показав, що одним із провідних завдань його діяльності стало формування національної свідомості, збереження та примноження українських національних пам'яток, проведення культурно-просвітницької роботи на основі українських традицій та звичаїв, вшановування провідних українських діячів минулого тощо.

Подільські просвітяни, проводячи значну роботу щодо формування національної свідомості, не залишали поза увагою й піднесення культурного рівня населення, його естетичне виховання, яке реалізовувалося через культурно-просвітницьку діяльність: проведення вистав, вечорів та інші форми культурно-просвітньої роботи.

Місцева царська адміністрація всіляко намагалася чинити перешкоди українському культурно-освітньому руху, зокрема і щодо вшанування відомих українських діячів (Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Б. Хмельницького, С. Руданського та ін.), яке займало значне місце в національній роботі членів товариства «Просвіта». Так, у 1914 р., коли подоляни намагалися відсвяткувати день народження українського поета Т. Шевченка, Подільський губернатор надіслав телеграму Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору, в результаті чого доручалося «...керівникам земських управ, головам і міським старостам не допускати пошанування пам'яті Шевченка; мати суворий нагляд за недопущенням публічного пошанування пам'яті названого поета з боку як суспільних груп, так і приватних осіб» [8, арк. 3–3 зв.]. Такі утиски та репресії стосовно українського національного просвітницького руху супроводжувалися пониженням культурного рівня, оскільки національний розвиток та відродження будь-якої нації можливий лише на національній основі.

Про постійний нагляд за українським культурно-просвітницьким рухом свідчить жандармська записка «Об украинском мазепинским движении в Подольской губернии», датована груднем 1913 р., у якій констатовалося, що «...в містах відбувались українські вистави як аматорських, так і професійних труп, які охоче відвідувала публіка. У таких містах як Кам'янець-Подільський та Вінниця гастролі українських театральних колективів «користуються помітним співчуттям в публіки», а особливо ж таких корифеїв сцени, як П. Саксаганський. Під час українських спектаклів зали заповнюються вщерть, гра викликає шквал оплесків і це в «той час, коли російські спектаклі зборів не дають» [22, с. 20–21; 37, арк. 56].

До початку Першої світової війни основною формою роботи просвітян фактично були літературно-музичні вечорниці. Програми їх склалися з рефератів або читання творів красного письменства, сольних та хорових співів, декламацій, музики, маленьких вистав. Читалися реферати «Українські народні колядки і щедрівки», «Історичні народні пісні про повстання Хмельницького»,

а також про видатних українських письменників Т. Шевченка, Лесю Українку, І. Франка, І. Котляревського. Досить часто виступали хори [22, с. 21].

Подільська «Просвіта» підтримувала тісні зв'язки з різноманітними національними громадами. Так встановлено, що на вечірках, які були організовані товариством, досить часто виступали єврейські та польські музиканти [5]. Ще на ранніх етапах діяльності товариства «Просвіта», в лютому 1906 р. на вечорі, присвяченому 45-річчю смерті Т. Шевченка, від польських громадян міста піднесено вінок з написом польською мовою «Тарасу Григоровичу Шевченку від поляків м. Кам'янця» [22, с. 14].

Початок Української революції 1917–1920 рр. засвідчив значну перемогу української інтелігенції в боротьбі за духовне та національне відродження свого народу. Можливість легально здійснювати культурно-просвітницьку діяльність відкрила нові перспективи розвитку українського національно-культурного руху [11, с. 41]. Суспільно-політичні умови цієї доби всіляко сприяли виконанню «Просвітою» своєї найголовнішої місії – освіти українського народу та піднесення його національної свідомості, формування патріотичних почуттів. Цьому сприяли форми роботи, які використовували просвітяни на цьому етапі.

Значну роль у культурному розвитку населення Поділля відіграла робота аматорських театральних труп, гуртків, колективів, які організовувалися просвітянами. Голова Женишківської «Просвіти» Вл. Плінський, розповідаючи про особливості діяльності товариства, вказував на важливу виховну діяльність артистичного гуртка, який зробив чимало для поширення серед селян національної свідомості, формування любові до рідного краю, пізнання краси рідної мови та пісні. Автор констатував позитивні зрушення щодо функціонування та вживання української мови селянами в результаті національної діяльності товариства «Просвіта»: «на селі не почувеш тепер вульгарних і міщанських російських пісень і іншого бруду,..., співають «Стоїть гора високая», «Коло млина, коло броду», «Повій вітре на Вкраїну», «Як умру, то поховайте». Окрім цього, рідної мови перестали цуратися навіть

підпанки, національне вбрання відродилось і стало ще кращим та пишнішим» [29, с. 21-22].

Важливе виховне значення мали часті зібрання та вистави, участь у яких брали жителі не лише с. Женишківці, а й інших сусідніх сіл, і які привчали молодь до делікатності, сприяли зменшенню п'янства та дебошів на селі. Отже, діяльність товариства «Просвіта» була спрямована також на формування моральності, виховання культури поведінки.

Просвітяни Поділля проводили значну роботу в плані патріотичного виховання, формування ментальності українця, національного самоусвідомлення. Результати цієї діяльності були досить відчутними, оскільки новостворені відділи товариства «Просвіта» звернули увагу великої кількості людей на українську справу, сприяли формуванню у населення національної свідомості, видавали зі своїх книгозбірень та продавали багато українських книжок, газет і журналів, що сприяло формуванню національної свідомості українців-подолян, зробило їх освіченими людьми.

Про доцільність та необхідність виховання патріота своєї країни з перших років життя твердить А. Животко у статті «Просвіта і діти», оскільки «Просвіта» як національно-патріотична організація повинна була звернути свою увагу на виховання дітей, і, в першу чергу, на дошкільне виховання, бо «дитячі садки – це той шлях, який веде до виховання свідомого громадянства, до виховання і закладання глибокого почуття любови до рідного краю, до рідного люду» [13, с. 5]. Тему національного виховання з дошкільного віку піднімала й О. Животко, відводячи важливу роль у цьому процесі товариству «Просвіта», зауважуючи, що недостатньо просто влаштувати дитячий садок, «обов'язок «Просвіт» є пильно стежити за національним напрямком виховання, утворити найкращі умови для духовного розвитку дітей» [14].

Погоджуємось з думкою О. Малюти про те, що участь «Просвіти» у піднесенні національної свідомості українського народу, поширенні національної ідеї зумовила розгортання діяльності товариства у розрізі ідеології національної державності, сприяла підготовці кадрів національного

спрямування. Відтак «Просвіта», ставлячи національну ідею в рівень ідеології, була чи не єдиною громадською організацією, що принципово стояла на національних позиціях, робила внесок у формування ідеології української державності [23, с. 121].

Окремою складовою виховної діяльності товариства «Просвіта» був розвиток духовності населення Поділля. У цьому контексті просвітяни зробили чимало. Так, у м. Киблич Гайсинського повіту новоствореною «Просвітою» улаштовано на Різдвяні свята театральні вистави, хорові співи рідних пісень, музичні концерти, бесіди та реферати про історичні народні події [15, с. 23]; товариство «Просвіта» с. Курашівець Могилівського повіту влаштувало продаж книг та листівок на сільське храмове свято 15 серпня 1917 р. Після церковної відправи сільський учитель виголосив промову, в якій розповів про історію українського народу, про життя Тараса Шевченка. Була відслужена панахида Т. Шевченку. Газета «Подільська воля», розповідаючи про це писала, що в селі «багато селян було таких, що вперше довідались про Шевченка» [39, с. 59]. І це лише окремі факти культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» Поділля, спрямовані на формування духовності населення, що є ще одним аспектом виховного ідеалу.

Аналізуючи вплив постаті Т. Шевченка на діяльність Подільської «Просвіти», А. Машталір вказує на діяльність «Просвіт» у містечках Смотрич, Ярмолинці, Тинна, Браїлів, Печера, Немирів, Вороновиця, Ладижин, Жванчик, Вовковинці, Бершадь, Янів, Дунаївці, Голованевськ, Верхівка, Оринин як головних центрів Шевченківського руху на Поділлі. Члени «Просвіти» одні з перших звернулися до шевченківських заповітів, присвячуючи йому велику кількість національних свят, маніфестацій, і взагалі, ні одне дійство не проходило в краї, щоб просвітяни не згадували геніального сина України [24, с. 362].

Вшановувати пам'ять Т. Шевченка закликав і провідний діяч «Просвіти» А. Животко, пропонуючи відзначити пам'ять поета у дошкільних навчальних закладах, оскільки Т. Шевченко «щиро любив малих дітей. Досить згадати його

вірші, які відбивали все життя душі його: вони всі переплетені чи то згадками про дітей, чи то порівняннями, чи то великою тугою що до долі сиріток» [12, с. 25.]. Загалом, усі громадські організації закликали до проведення різноманітних заходів, аби до святкування залучалися і діти, а тому просвітяни влаштовували читання, вечірки, концерти, урочисті походи зі співом. Таким чином, можна стверджувати, що товариства «Просвіта» очолювали «шевченківський рух» на Поділлі.

Відповідно до статутів товариства «Просвіта» важливе значення у плані національного виховання відводилося збереженню українських історичних пам'яток архітектури та мистецтва. Так, у липні 1918 р. просвітяни м. Вінниці разом з Подільським товариством охорони культурно-історичних пам'яток організували виставку українського народного мистецтва і кустарних виробів [39, с. 60].

Значний вплив на формування національної свідомості, національне виховання мало читання українських книг, газет, журналів, на сторінках яких розкривалися актуальні питання українського національно-визвольного руху. У цьому контексті варто звернути увагу на видавничу діяльність товариств «Просвіта», серед продукції якої значне місце належало художнім творам, літературознавчим працям. Просвітницькими осередками на Поділлі видано збірку поезій Т. Шевченка, що раніше заборонялися до друку, збірки оповідань В. Стефаника, Л. Мартовича. Вінницька «Просвіта» випустила брошуру «Хто такий був Іван Франко» про громадські погляди письменника. Проскурівський священик, член «Просвіти» К. Ванькевич присвятив життєвому та творчому шляху Т. Шевченка свою брошуру «Оборонець скривджених». Він же здійснив повторне видання своєї збірки проповідей 1908 р. Попитом на Поділлі користувалися також збірки пісень та поезій революційного змісту [31, с. 339].

У процесі лекційної діяльності, проведенні бесід, читанні рефератів піднімалися питання, які найбільше цікавили подолян: розвиток і утвердження української державності, українські національні символи та традиції, надбання українського народного мистецтва й письменства, видатні українські діячі

тощо. Згодом до цього переліку долучились й інші питання, які неможливо було розглянути за часів царської влади. Так, 3 жовтня 1920 р. у Русько-Фільварецькій школі В. Зборовцем прочитано лекцію на тему «Український пласт, як найкращий засіб фізично-морального виховання молоді» [1, с. 2].

Важливим аспектом формування національної свідомості, духовності українця є використання в усіх сферах суспільного життя української мови. Товариство «Просвіта» впродовж усього свого існування докладало чимало зусиль для українізації Поділля. Просвітяни проводили роботу щодо українізації освітнього й релігійного життя, організації літературознавчих свят тощо. Сюди ж можна віднести участь подільських просвітян у перекладі, виданні та розповсюдженні українською мовою Четвероєвангелія, за допомогою якого не просто поширювалася в Подільській губернії українська мова, а й разом із нею український правопис.

Також на важливості функціонування української мови та широкому її використанні наголошується у «Національній програмі українців-подолян» [25], документі, створеному членами організаційного відділу «Просвіти» м. Кам'янця-Подільського, відомими громадськими діячами Поділля Ю. Сіцінським, К. Солухою, В. Стиранкевичем, С. Іваницьким та ін. Опублікована в пресі напередодні виборів у першу Державну думу «Національна програма українців-подолян» була чи не єдиною чіткою національною програмою з боку українських національних політичних сил. Як того й очікували автори, вона привернула увагу громадськості до українського питання та викликала відповідний резонанс у суспільстві. Але піднімаючи такі важливі питання для буття нації, як націоналізація освіти, свобода слова та друку, рівні виборчі права, місцеве самоврядування тощо, програма не давала відповіді на головне – яким чином ці питання можна вирішити на практиці [16, с. 219].

Проведений нами аналіз архівних документів, матеріалів періодичної преси та праць сучасних дослідників засвідчив, що у період 1917-1920 рр. національне виховання подільськими «Просвітами» здійснювалося найбільш

широко. З приходом на Поділля радянської влади виховна спрямованість у діяльності товариств «Просвіта», а саме у руслі формування національної свідомості українського народу, дещо знівелювалася. Так звана «советизація» товариств «Просвіта» передбачала, перш за все, перереєстрацію їх статутів. При цьому влада вимагала, щоб «Просвіти» будували свою роботу не на національному, а на класовому принципі [11, с. 111].

У радянських статутах товариства «Просвіта» на Поділлі знаходимо такі формулювання мети діяльності товариства (на прикладі статуту товариства «Просвіта» у с. Тарасівці): «Товариство «Просвіта» має на меті шляхом широкої культурно-освітньої праці серед населення поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності народних мас України. Просвіта, в склад котрої входять всі працюючі, стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і незаможного селянства і всіма засобами береться проти старого складу державного будівництва» [9, арк. 6]. Окрім того, членами товариства не мали права бути капіталісти-поміщики, священики, куркулі та інші вороги Радянської влади. На відміну від радянських статутів, статuti періоду Української революції передбачали мати в членах товариства осіб, які «стоять на ґрунті української державності» [7, арк. 44].

Ведучи боротьбу із українським національним рухом, зокрема із товариствами «Просвіта», радянська влада вирішила так званим «націоналістичним» «Просвітам» протиставити свої власні радянські пролетарські організації. Один із комсомольських працівників згадував, що «комсомолу України доводилось утворювати свої сільські організації, щоб боротися з ...українською націоналістичною інтелігенцією і, насамперед з ...переважною масою учительства, яке мало величезний вплив на молодь». Саме тому рівень культурно-освітньої роботи в хатах-читальнях був дуже низьким і не йшов у жодне порівняння з рівнем роботи «Просвіт» [35, с. 574].

Новостворені відділи політосвіти встановили над діяльністю товариств «Просвіта» на Поділлі жорсткий адміністративний контроль, ввели чимало обмежень. Так, наказами повітових виконавчих комітетів усім культурно-

освітнім організаціям (в т.ч. «Просвітам») наказувалось обов'язково отримувати дозвіл на влаштування вистав, концертів, для чого щонайменше за тиждень програми всіх культурницьких заходів подавалися до відділів політосвіти [26, с. 92].

Висновки. Таким чином, у період радянської влади національно-виховна складова в діяльності товариств «Просвіта» проявлялася лише у поширенні освіти серед широких верств населення, у той час як українське національне виховання фактично повністю викорінювалося з їхньої діяльності. Натомість введено необхідність агітації щодо утвердження диктатури пролетаріату, радянзації членів «Просвіт», почала здійснюватися вибірковість у плані членства в товариствах.

Проведений нами аналіз засвідчив, що, не дивлячись на перешкоди та заборони з боку царської влади, товариства «Просвіта» на Поділлі з часу свого створення проводили значну національно-культурну роботу. Національне виховання в діяльності осередків товариства «Просвіта» сприяло формуванню національної свідомості, утвердженню української мови як важливої складової українського національного відродження в усіх сферах життєдіяльності подолян. Бібліотеки-читальні товариства, книгозбірні, видавництва, які поширювали українське друковане слово, сприяли тому, що розкривалося багатство української мови, глибина та святість українських національних традицій і звичаїв, релігійних свят, українського народного мистецтва. Загалом національне виховання, яке здійснювали діячі «Просвіти», сприяло появі цілої генерації національно свідомих культурно-освітніх та державно-громадських діячів, які залишили помітний слід в українській історії, політиці, громадському житті, освіті, науці, мистецтві. Завдяки діяльності товариства «Просвіта» значна частина населення Подільської губернії перестала цуратися рідної мови, у них пробудилась національна свідомість та гордість, продовжувало відроджуватися українське національне вбрання, проводились вистави, вечори, гуляння, танцювальні вечірки. Аматорські театральні колективи, хори не лише формували національну свідомість, а й згуртовували українську молодь,

збагачували її духовний світ, сприяли формуванню моральності, культури поведінки, веденню здорового способу життя тощо.

Таким чином, узагальнення результатів дослідження довело, що національно-виховний аспект був важливою складовою діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі на початку ХХ ст. Зокрема, діячами товариства «Просвіта» в процесі діяльності вироблено своєрідний виховний ідеал українця, який передбачав формування у населення краю високої моральності, культури поведінки, поваги і знання традицій та звичаїв українського народу, історії, культури, фольклору, любові та пошани до української мови, патріотизму, ментальності українця, активної державницької позиції, національного самоусвідомлення. Провідними формами роботи просвітян у плані національного виховання вважаємо театральні вистави, діяльність хорів, лекції, бесіди, виступи, вечірки, гуляння, танці, поширення українських книжок, газет, журналів, проведення релігійних свят. Змістове наповнення національного виховання в діяльності подільських «Просвіт» ретранслюється у вшануванні українських національних традицій та звичаїв, видатних українців, пошани та любові до рідної мови, у проведенні мистецьких заходів, збереженні українських пам'яток культури та архітектури, друкуванні та розповсюдженні творів українського письменства, бажанні національної автономії й утвердженні своєї незалежної держави тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі. До подальших перспективних напрямів дослідження діяльності товариства «Просвіта» відносимо роль просвітян у освітньому та національно-культурному розвитку в умовах розбудови української державності.

Список використаної літератури

1. В Русько-фільв. «Просвіті» // Слово. – 1920. – Ч. 3 (п'ятниця, 1 жовт.). – С. 2.
2. Васькович, Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.) / Григорій Васькович. – К. : Мандрівець, 1996. – 358 с.

3. Ващенко, Г. Виховний ідеал : [підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків] / Григорій Ващенко. – [3-тє вид.]. – Полтава : ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – Т. 1. – 191 с.
4. Герман, О. М. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці ХІХ і першій половині ХХ століття : дис.... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Історія України» / Герман Олег Михайлович. – Тернопіль, 1995. – 228 с.
5. Григорієв, Н. Спогади «Руїтника». Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату / Н. Григорієв. – Львів : друкарня Ю. Яськова, 1937. – 262 с.
6. Державний архів Вінницької області. – Ф.172. – Оп.4. – Спр.596. Матеріали о реєстрації Женишківського Українського товариства «Просвіта» Лятичівського повіту (27 лютого – 7 березня 1919 р.), 14 арк.
7. Державний архів Вінницької області. – Ф.Р-1196. – Оп.1. – Спр.22. Обращения Центральной Рады к населению, постановления и объявления Винницкой городской управы и другое, устав районных и общегородского советов домовых комитетов г. Киева; устав общества «Просвита» (5 июля – 29 сентября 1918 г.), 43 арк.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.409. – Оп.1. – Спр.192. Циркулярные распоряжения Министерства внутренних Дѣлъ Генераль-Губернатора и Губернатора (10 февраля – 14 декабря 1914 г.), 66 л.
9. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-6. – Оп.1. – Спр.163. Протоколи загальних зборів членів культосвітніх установ і гуртків, статuti товариств «Просвіта», відомості про культосвітні установи повіту, довідки членів культурноосвітніх установ та листування про обладнання культосвітніх установ (3 січня 1922 р. – 27 грудня 1922 р.), 365 арк.
10. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 29 травня 1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>.
11. Євселевський, Л. І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні : іст. нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К. : Просвіта, 1993. – 127 с.
12. Ж. А. До дитячих садків, дитячих захистків, дитячих притулків та Т-в

«Просвіта» / Ж. А. // Освіта : двотижн. пед. журн. – 1919. – № 5 (1 берез.). – С. 25.

13. Животко, А. Просвіта і діти / Аркадій Животко // Село. – 1918. – №№ 38–39 (5 жовт.). – С. 3–5.

14. Животко, О. Роля «Просвіт» в дошкільному вихованню / Олександра Животко // Село. – 1919. – № 6 (15 лютого). – С. 7–9.

15. 3 життя «Просвіт» на Поділлі // Село. – 1919. – № 7 (19 лютого). – С. 22–23.

16. Заводовський, А. А. «Національна програма українців-подолян» в пресі 1906 року / А. А. Заводовський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : КПДУ, 1999. – Т. 3 (5). – С. 216–219.

17. Закон України «Про освіту» : із змінами, внесеними згідно із Законом № 2856-VI від 23 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

18. Коновець, О. Ф. Український ідеал: історичні нариси. Діалоги / О. Ф. Коновець. – К. : Просвіта, 2003. – 196 с.

19. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект // Педагогічна газета Академії педагогічних наук України. – 2000. – № 6 (72) (черв.). – С. 4–6.

20. Концепція національного виховання : схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 р. // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18–25.

21. Концепція позашкільної освіти й виховання // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 7. – С. 22–32.

22. Лозовий, В. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906–1914 рр. / В. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 6–27.

23. Малюта, О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / Ольга Малюта. – К. : Просвіта, 2008. – 840 с.

24. Машталір, А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на діяльність подільської «Просвіти» (1917–1920 рр.) / А. І. Машталір // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура]

(Кам'янець-Подільський, 18–19 лист. 2010 р.) / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 361–366.

25. Національна програма українців-подолян // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 96–100.

26. Нестеренко, В. Політика радянської влади щодо товариства «Просвіта» на Поділлі в 1920–1923 рр. / Валерій Нестеренко // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф, присвяч. 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі (Хмельницький, 7 груд. 2005 р.). – Хмельницький : ПП Цюпак А. А., 2005. – С. 91–97.

27. Опанасенко, Н. І. Виховний ідеал українських діячів «Просвіт» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. І. Опанасенко ; наук. ред. Д. С. Мазоха. – Переяслав-Хмельницький : Карпук С. В., 2005. – 174 с.

28. Петлюра, С. Українські кафедри і український пролетаріат / С. Петлюра // Слово. – 1907. – № 2 (19 мая).

29. Плінський, В. Т-во «Просвіта» в селі Женишківцях / В. Плінський // Село. – 1918. – №№ 28–29 (28 серп.). – С. 21–22.

30. Приходько, В. Під сонцем Поділля. Спогади / Віктор Приходько. – [вид. 4-е]. – Нью-Йорк–Мюнхен : Криниця, 1967. – Ч. 1. – 183 с.

31. Соломонова, Т. Р. Українське книгодрукування на Поділлі у 1917 р. / Т. Р. Соломонова // Матеріали Х-ої Подільської іст.-краєзн. конф., присвяч. 55-ій річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні / ред. кол. : І. С. Винокур (відп. ред.), Л. В. Баженов, Ю. І. Блажевич та ін. – Кам'янець-Подільський : КПДПУ, 2000. – С. 337–342.

32. Статут Подільського Українського Товариства «Просвіта». – Кам'янець-Подільський : тип. С. П. Киржацкаго, [1906]. – 8 с. (укр. та рос. мовами).

33. Сусіда. Про Подільське Українське Товариство «Просвіта» // Світова Зірниця. – 1907. – № 15. – С. 7–8.

34. Сухомлинські, О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

35. Танчин, І. Переслідування «Просвіт» більшовиками в роки визвольних змагань (1917–1920) / Ігор Танчин // Україна: культурна спадщина, національна

свідомість, державність : зб. наук. праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 19. – С. 572–576.

36. Фіцула. М. М. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищих пед. закл. освіти] / Михайло Миколайович Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 542 с.

37. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1535. Переписка с Департаментом полиции, Киевским сыскным отделением, Пензенским ГЖУ, Подольским губернатором и другими учреждениями о сборе сведений о деятельности Украинского общества «Просвіта» (2 января 1912 г. – 12 ноября 1913 г.), 54 л.

38. Яцина, О. Ф. Педагогічна та культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920-1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Яцина Олена Федорівна. – Ужгород, 2009. – 279 с.

39. Яцюк, О. Товариство «Просвіта» на Вінничині в 1906–1922 рр. / О. Яцюк // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 57–62.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Руснак І. С.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2014

Кришук Б.С. Национальное воспитание в деятельности подольских просвитяев 1906-1923 гг. : содержание и формы

В статье раскрыта суцність содержания и форм национального воспитания в деятельности подольских „Просвита” в 1906-1923 гг. Указано на суцність понятий „национальное воспитание”, „национальное сознание” на основе анализа трудов ученых и государственных нормативно-правовых документов. Установлено, що путями внедрения в практику работы основных задач и целей общества „Просвита” стали формы педагогической и культурно-просветительской деятельности, а именно: театральные представления, деятельность хоров, лекции, беседы, выступления, вечеринки, гуляния, танцы, распространение украинских книг, газет, журналов, проведение религиозных праздников.

Ключевые слова: национальное воспитание, общество „Просвита”, Подолье, содержание и формы национального воспитания, духовность, ментальность, традиции и обычаи, культура.

Kryshchuk B. S. National Education in the Activity of Podillia Region Prosvita Members in 1906-1923: Content and Forms

The essence of the content and form of national education in the activity of Podillia Region „Prosvita” in 1906-1923 has been revealed in the publication. It is specified on the essence of the concepts „national education”, „national consciousness” on the basis of the analysis of works of scientists and government legal documents.

The analysis of archival documents, material of periodicals of the beginning of the XX century and the works of contemporary scientists proved that the question of national education played an important role in the society „Prosvita”, which was one of the key centers of national consciousness and patriotism of Ukrainian population at the beginning of the XX century.

It is established that Podillia region “Prosvita” members, conducting their work on the formation of national consciousness, didn’t leave unattended cultural level of the population, its aesthetic education, which was realized through cultural and educational activities – namely, conducting performances, parties and other forms of cultural work. Special attention is paid to the formation of spirituality in the context of celebration of religious festivals, educating patriot of the country since the first years of life, honoring prominent figures of Ukrainian culture and art.

It is concluded that the ways of realization into the practice of work the basic tasks and goals of the society “Prosvita” were forms of pedagogical, cultural and educational activities, namely, theatrical performances, choral activities, lectures, discussions, presentations, parties, festivals, dances, distribution of Ukrainian books, newspapers, magazines, holding religious holidays. Contextual filling of national education in the activity of Podillia region “Prosvita” is retransmitted in observing Ukrainian national traditions and customs, prominent Ukrainians, respect and love to their native language, in conducting cultural events, preservation of Ukrainian monuments of culture and architecture, printing and distribution of works of Ukrainian literature, desire of national autonomy and strengthening of their independent stat, etc.

Keywords: *national education, society “Prosvita”, Podillia region, content and forms of national education, spirituality, mentality, traditions and customs, culture.*